
Zapisi

1.01

UDK: 94(497.4) "1941/1945":930(497.4)"2014"
395.4(497.4) "2014"

Prejeto 5. 8. 2014

Oto Luthar*

Preimenovanje in izključevanje kot sestavni del postkomunistične kulture spomina v Sloveniji

IZVLEČEK

V prispevku se avtor ukvarja s postkomunističnimi/postsocialističnimi politikami spomina. Avtor na podlagi analize arhitekture in retorike nove spominske pokrajine druge svetovne vojne in povojnega obdobja v Sloveniji preučuje načine mobiliziranja kolektivnih spominov za radikalno reinterpretacijo preteklosti. Pri tem se osredotoča na prakso prevrednotenja kolaboracije z okupacijskimi fašističnimi in nacističnimi režimi v »antikomunistični« patriotizem. Pri obravnavanju praks, ki zajemajo vse od prizadevanj za spravo do radikalne reinterpretacije odpora proti nacizmu in fašizmu ter kolaboracije z okupacijskimi silami, ga zanimajo predvsem tehnike prevajanja storilcev v žrtve, in obratno. Kar je bilo še do nedavnega videti kot prizadevanje za porazdelitev krivde oziroma enosmerno prevajanje storilcev v žrtve, se je v slovenski postkomunistični revizi-onistični politiki preteklosti sprevrglo v popolno zanikanje zločinov, ki so jih zagrešile posadke nacističnih kolaborantov, po drugi strani pa smo v okviru teh istih prizadevanj priča kategorični obsodbi odporniškega gibanja.

Ključne besede: Slovenija, druga svetovna vojna, spomin, kolaboracija, antikomunizem

ABSTRACT

RENAMING AND EXCLUSION AS AN INTEGRAL PART OF THE CULTURE OF MEMORY IN POST-COMMUNIST SLOVENIA

In The following paper author write about post-communist/post-socialist memory politics. Based on an analysis of the architecture and rhetoric of the new memorial landscape representing the World War II and postwar period in Slovenia, the author investigates how collective memories are mobilized for a radical reinterpretation of the past. In doing so, he particularly thematizes

* Dr., znanstveni svetnik, redni profesor, Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana; oto.luthar@zrc-sazu.si

the practice of transvaluing collaboration with the occupying Fascist and Nazi regimes into "anti-communist" patriotism. Addressing the practices that range from the pledge for reconciliation to radical reframing of resistance-collaboration, he focuses on the techniques of transforming perpetrators into victims and vice versa. What recently still appeared as a redistribution of guilt or one-way transformation of perpetrators into victims has turned in Slovene post-communist revisionist memory politics into a complete denial of the crimes committed by Nazi collaboration units and a categorical condemnation of the resistance movement. This is a clear indication that the Slovenes are still far from the so-called "emancipation from heroism and tragedy"

Keywords: Slovenia, World War II, memory, collaboration, anticommunism

Uvod I

Pričujoči prispevek se ukvarja s postkomunističnimi/postsocialističnimi politikami spomina. Avtor na podlagi analize arhitekture in retorike nove spominske pokrajine druge svetovne vojne in povojnega obdobja v Sloveniji preučuje načine mobiliziranja kolektivnih spominov za radikalno reinterpretacijo preteklosti. Pri tem se osredotoča na prakso prevrednotenja kolaboracije z okupacijskimi fašističnimi in nacističnimi režimi v »antikomunistični« patriotizem. Pri obravnavanju praks, ki zajemajo vse od prizadevanj za spravo do radikalne reinterpretacije odpora proti nacizmu in fašizmu ter kolaboracije z okupacijskimi silami, ga zanimajo predvsem tehnike prevajanja storilcev v žrtve, in obratno. Kar je bilo še do nedavnega videti kot prizadevanje za porazdelitev krivde oziroma enosmerno prevajanje storilcev v žrtve, se je v slovenski postkomunistični revizionistični politiki preteklosti sprevrglo v popolno zanikanje zločinov, ki so jih zagrešile posadke nacističnih kolaborantov, po drugi strani pa smo v okviru teh istih prizadevanj priča kategorični obsodbi odporniškega gibanja. Glede na to smo Slovenci še daleč od tako imenovane »emancipacije od herojstva in tragedije«, kot bi dejal Peter Sloterdijk. Še več, če so spomini in spominjanje postali v »novi Evropi« pomembni za porajanje in razumevanje nizov pojavov v strategijah vsakdanjega življenja za ustvarjanje in poustvarjanje sodobnih posameznih, lokalnih, nacionalnih in transnacionalnih identitet, so v Sloveniji postali naravnost nepogrešljivi.

Uvod II

Družbe, kot včasih rečemo, imajo politiko, kakršno si zaslužijo. Bi lahko enako rekli za njihov spomin? Ali, denimo, za njihovo politiko spomina? Če posthladnovojna Vzhodna in Jugovzhodna Evropa kaj šteje, potem je najkrajši možni odgovor: Da!

Da v pozitivnem smislu in da v slabšalnem pomenu izraza »družbe imajo, kar si zaslužijo«.

Da, tako kot postsocialistična nostalgija postaja tudi postkomunistični spomin pomemben del spominske kulture oziroma kultur, in tako kot deloma v drugih

študijah, ki se ukvarjajo s transformacijo nekdanjih socialističnih in komunističnih družb, se tudi v zgodovinskih študijah in študijah spomina tematizacija posameznih akterjev (umetnikov, akademikov ...) pa tudi formalnih in neformalnih združenj (civilne družbe, društva PEN, sindikati) umika tradicionalnim političnim teorijam totalitarizma. Kar je nekoč bilo jedro demokratičnih sprememb, danes tone v pozabo na podoben način kot pluralnost alternativnih gibanj iz osemdesetih let prejšnjega stoletja. Skupni imenovalac sta pri tem izraza totalitarizem in postkomunistični spomin. Z njuno uporabo zdaj večina subjektov nekoč pisane mreže gibanj postaja del iskanja celostnega spomina (kulture spomina), da ideje o spravi in zdravilne moči poenotene in splošno sprejete resnice niti ne omenjamo.

Prav zato bomo še toliko bolj pozorni pri razpravi o postkomunističnem spominu/kulturah spomina. In ne le to, ker je evropska transformacija po letu 1989 mobilizirala različne vrste spominov, moramo ostati skeptični tudi do vprašanja, ali je mogoče vsako spremembo v narativu kulture travme na »vzhodni obali Evrope« prevesti v enotno postkomunistično kulturo spomina. Po mnenju avtorja tega prispevka gre pri tem za seganje onkraj pomena pojma. Zato bi morali poiskati takšnega, ki bo zmožel opisati različne vrste politike zgodovine in druge oblike historičnosti.

Po drugi strani je razumljivo, da mora razprava o postsocialističnih spominskih pokrajinah sprejeti skupno terminologijo. Toda namesto da bi iskali posplošitve, se moramo bržkone zavedati raznovrstnosti praks, procesov in protokolov, ki so značilni za to spremembo.

Smrt in mrtvi

V pričujočem članku sem se odločil primerjati spominske protokole, ki se nanašajo na znova obujeni spomin na nasilno smrt, in nasilje na splošno. Pri tem se sklicujem na Dubravko Ugrešić, ki je pred slabimi dvajsetimi leti ugotovila, da so »Vzhodnjaki ... najbolj občutljivi, ko gre za dve stvari: skupnost in preteklost«. ¹ Po njenem mnenju nas v razpravi o preteklosti popade prava »nekrofilska strast«, še posebej, če je vse skupaj povezano z obračunavanjem s »fantomom komunizma«. ² Ne nazadnje tudi zato, ker aktualno predstavljanje pobitih izvira iz zelo dolge tradicije doživljanja naroda kot žrtve. Še več, ta tradicija se je na ozemlju nekdanje Jugoslavije utrdila do tolikšne mere, da se vsakršna pripomba na račun očitnih, grobih kršitev človekovih pravic (primer izbrisanih), »nelogičnosti, političnega amaterizma ... razlaga kot napad na mlado slovensko, hrvaško, makedonsko in nekoliko starejšo srbsko državo«. Pri obravnavanju spomina na drugo svetovno vojno in postsocialistično Jugoslavijo Ugrešićeva celo uporablja izraze, kot so »teror pozabe«, ki izhaja iz »kulture laži«. Jugoslavija je v večini novonastalih držav postala »prepovedana beseda, pojmi, kot so Jugoslovan, jugonostalgik ali jugo-zombi pa sinonim za naro-

¹ Dubravka Ugrešić: *Kultura laži*. Zagreb 1996, str. 233.

² Prav tam, str. 80.

dnega izdajalca«. ³ Zato tudi sama ni ravno presenečena nad bliskovito spremembo v obravnavanju travmatične preteklosti po letu 1991. Antifašisti, partizani, komunisti, levičarji, antinacionalisti (ki so bili izrazito pozitivno ovrednoteni pred letom 1991) so postali negativci, medvojni kolaboranti, lokalni fašisti in nacisti pa so »pridobili nevtralen ali celo pozitiven predznak«. Podobnemu prevrednotenju lahko sledimo od Ljubljane do Skopja, tako na ravni vsakdanjega kakor tudi kulturnega, političnega in ideološkega življenja. Glede na to ne preseneča, da je znotraj tovrstnega »mentalnega retuširanja« ter »terorja spomina in pozabe« ⁴ prišlo tudi do radikalnih sprememb v spominski pokrajini.

Na podoben način razmišlja tudi ruska pisateljica Svetlana Aleksijevič, ki v svoji knjigi *Vremja second-hand. Konec Krasnogo človeka* ugotavlja, da imamo Slovani »poseben odnos do smrti.« V pripovedih ljudi, katerih spomine si je zapisovala, ko je šele razmišljala o knjigi, namreč »vedno znova izstopajo besede: 'streljati', 'ustreliti', 'likvidirati', 'aretirati' 'spraviti s poti' ...«. ⁵ Po njenem mnenju Homo sovieticus, ki poleg Rusov vključuje tudi Beloruse, Turkmence in Ukrajince ..., nima primerjave. Je nezamenljiv. Sowok (Sowki v množini) ne pozna samo posebnih izrazov za dobro in zlo, za heroje in mučenike, temveč tudi za smrt.

Nekaj podobnega je mogoče pripisati tudi Slovencem, čeprav bi težko trdili, da se je življenje v nekdanji Jugoslaviji na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja spremenilo na podoben način kot v kakšni drami Čehova. Pa vendar, poleg velikih zgodovinskih sprememb nas s Sowki z vzhodne obale Evrope družijo še veliko drugega. Tudi pri Slovencih je, podobno kot pri Rusih, Ukrajincih, Belorusih itd., namreč vedno šlo bolj za preživetje kot za življenje. In tudi večina Slovencev je leta 1991 mislila, da bo »jutri, dobessedno jutri, nastopila svoboda. Iz nič, zgolj iz naših želja«. ⁶

Dobrih dvajset let pozneje ostaja situacija skoraj popolnoma enaka. Podobno kot v Rusiji se tudi v Sloveniji na začetku 21. stoletja nihče ne čuti/predstavlja/zagovarja kot storilec, še manj kot aktivni sopotnik režima. Vsi, celo nekdanji komunisti, se prikazujejo kot žrtve. ⁷

Prav ta transformacija je predmet pričujoče predstavitve, pri čemer se bom posvetil njenemu odtisu v spreminjajoči se postsocialistični spominski pokrajini. Ali natančneje, razpravljal bom o procesu/praksi/trenutku, v katerem oziroma skozi katerega so storilci postali žrtve oziroma se spremenili v žrtve. Pri tem sem sklenil, da se bom osredotočil na revizionistične spremembe v postsocialistični spominski pokrajini druge svetovne vojne, ki je eno pomembnejših polj te transformacije.

³ Prav tam, str. 89.

⁴ Prav tam, str. 90-91.

⁵ Svetlana Alexievich: *Seconhand-Zeit. Leben auf den Truemmern des Sozialismus*. Berlin 2013, str. 9.

⁶ Prav tam, str. 12

⁷ Z značilnim kritičnim humorjem je o tem pisala tudi Slavenka Drakulić v svoji knjigi *Basne o komunizmu*. Beograd 2011: (dalje Drakulić, *Basne o komunizmu*), str. 38: »Danes vsi trdijo, da niso nikoli bili člani partije niti del režima«.

Spomeniki

Podobno kot nekateri strokovnjaki (Assmann, Uhl itd.), ki se ukvarjajo z zgodovino in materialno kulturo, tudi sam verjamem, da tako kot »obisk muzeja ali historične zgradbe«⁸ tudi sprehod po pokopališču »razkrije množico podatkov, ki jih lahko štejemo kot zlato jamo virov«. Edini del, s katerim se z avtorji, kot je Karen Harvey, ne strinjam, je, da so to primarni viri oziroma »surovine, s katerimi razpolaga zgodovinar«. Tako kot vsako drugo besedilo, ki tematizira spomin in identiteto/identitete, so zlasti spomeniki »materialni označevalci idej«. Še več: ker običajno nastopajo kot »poosebljenje naroda«⁹, so prav tako nosilci in ne zgolj posredovalci pomena.¹⁰ Ne glede na to, da delujejo kot besedilo z »lastno slovnico in besediščem«,¹¹ spomeniki, kakor tudi materialna kultura nasploh, zajemajo množico spreminjajočih se kontekstov, skozi katere dobivajo pomen. Ali če povzamemo Harveyjevo: »Materialna kultura niso zgolj predmeti, ki jih ustvarjajo ljudje ..., temveč sestavni del ... človeške izkušnje.«¹² Zato so predmeti »aktivni in avtonomni, ne zgolj odsev nečesa.«¹³ Prav s svojo materialnostjo – obliko, funkcijo, okrasjem itn., spomeniki igrajo vlogo pri ustvarjanju in oblikovanju izkušenj, identitet in odnosov. Ali, če parafraziramo Cochran in Beaudryjevo: spomeniki so močni in izjemno »aktivni tvorci družbenega življenja«.¹⁴ Spomeniki, ki sestavljajo del spominskih parkov, posvečenim spominu na dogodke iz druge svetovne vojne, pa so na splošno tudi prizorišča travme »in obseg, v katerem [spominski park] ostaja prežet s travmo, zaznamuje obseg, v katerem je spominu spodletelo, da se sprijazni z njo, še zlasti skozi načine žalovanja«.¹⁵

Toda, kar je še pomembnejše, tako kot Aleida Assmann tudi sam vidim spomenike kot izvrstne primere za razumevanje tako imenovanega »semantičnega dekodiranja« herojev in žrtev. Tudi sam sem prepričan, da je bilo v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja po vsej Evropi mogoče slediti spremembi v semantiki žrtev (»Opfersemantik«), (Sabrow), ki je pripomogla k preoblikovanju spomske pokrajine herojev v spominsko pokrajino žrtev. Konec socializma je ta proces le še dodatno pospešil, hkrati pa razkril nekatere prakse, ki so začele nastajati kmalu po drugi svetovni vojni. V Avstriji, na primer, ki se je kmalu po letu 1945 začela razgla-

⁸ Karen, Harvey: *History and material culture : a student's guide to approaching alternative sources*. London, New York 2009 (dalje Harvey, *History and material culture*), str. 1.

⁹ Brian Osborne S.: *Landscapes, Memory, Monuments and Commemoration: Putting Identity in Its Place*. 2001, str. 15. Dostopno na: Metropolis - Canadian National Site, www.metropolis.net.

¹⁰ Daniel Miller, Christopher Tilley: Editorial. V: *Journal of Material Culture*, marec 1996, št. 1, str. 8.

¹¹ Ann Smart Martin: *Shaping the Field: The Multidisciplinary Perspectives of Material Culture*. V: *American Material Culture: the Shape of the Field*. 1997, str. 4.

¹² Harvey, *History and material culture*, str. 3

¹³ Prav tam.

¹⁴ Mathew Cochran D., Mary Beaudry C.: *Material Culture Studies and Historical Archaeology*. V: *The Cambridge Companion to Historical Archaeology*. Cambridge 2006, str. 195.

¹⁵ Dominic LaCapra: *The Anthropology of Space and Place: Location Culture*. Oxford 2003, str. 10.

šati za prvo Hitlerjevo žrtev («erstes Opfer Hitlers»), je mogoče zaslediti proces, ki ga avstrijski pisatelj in novinar Martin Pollack opiše kot podaljševanje (prolongation).

V svoji razpravi o obeležjih druge svetovne vojne v Avstriji Pollacka predvsem zanima način, kako so bila ta preprosto podaljšana v enoten narativ žrtev, katerega politična konotacija se kaže kot naključna oziroma povsem nehotena posledica. Po eni strani ugotavlja, da v večjem delu Avstrije spominska pokrajina druge svetovne vojne več kot pol stoletja pozneje še vedno ne vključuje Judov, Romov in drugih resničnih žrtev nacizma. Po drugi strani pa opaža, da je ta vloga že od samega začetka dodeljena padlim vojakom Wehrmachta in pripadnikom Waffen SS. Obeležjem, ki so od dvajsetih in tridesetih let prejšnjega stoletja naprej spominjala na padle v prvi svetovni vojni, so že kmalu po njej začeli sistematično dodajati spomenike ali spominske plošče, posvečene »Den Toten der Waffen-SS«. Na ta način so bili storilci sistematično prevedeni v žrtve, prave žrtve pa so ostale še naprej nevidne in zato marginalizirane. Na Gradiščanskem, v zvezni deželi na skrajnem jugu Avstrije, Pollacku ni uspelo najti več kot enega spomenika, ki bi poleg vojaških »žrtev« vključeval tudi obeležje, posvečeno civilnim žrtvam. Sodeč po pripovedovanju Reinholda Gaertnerja je podobno tudi v drugih avstrijskih deželah. Sam se je ukvarjal s primeri na Tirolskem in Koroškem. In če se je na Tirolskem čaščenje junakov («Haldenehrung») že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja spremenilo v spomin na mrtve («Totengedenken»), poteka transformacija na Koroškem bistveno počasneje. V času, ko je deželi vladal Joerg Heider, se je o padlih vojaki Wehrmachta in pripadnikov Waffen SS govorilo kot o pripadnikih generacije, ki je dala svoja življenja za »bodočnost domovine«. ¹⁶ Še več, Heider je bil eden najspretnjših manipulatorjev, ki so »generacijo padlih v drugi svetovni vojni izrabili za to, da prikrijejo in zamolčijo zločine mož iz druge svetovne vojne ...«. ¹⁷ Podobno kot Pollack tudi Gaertner govori o zamolčani homogenizaciji in pavšalizaciji dejstva, da so na spomenikih naštetih tudi zločinci. Tudi zato je bilo do nedavnega mogoče, da sta bili obe svetovni vojni v Avstriji »označeni kot 'navadni' in (zato op. p.) 'enaki'«. ¹⁸ Kakorkoli že, tipični vojni spomenik v Avstriji celo danes ostaja dvodelni spomenik, posvečen padlim vojakom, med katerimi so se najverjetneje znašli tudi storilci. Na ta način so bile resnične žrtve izbrisane/odstranjene dvakrat: zaradi sovražstva njihovih storilcev in nevednosti njihovih potomcev. Ali, kot bi rekel Philippe Grimbert: molk ni le pogoltnil njihovih življenj, temveč je prekril vse sledove njihovega obstoja. ¹⁹

* * *

Podobno prakso srečamo tudi v Sloveniji. Čeprav so tovrstna podaljšana obeležja še vedno v manjšini, namen njihovih pobudnikov ni bistveno drugačen. Razlika je

¹⁶ Reihold Gaertner: *Kriegsdenkmaeler aus dem Zweiten Weltkrieg in Oesterreich*. Wien 1996, str. 213.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam, str. 209.

¹⁹ Philippe Grimbert: *Seoet* 2007, str. 65

v tehniki. Kar Pollack poimenuje *Erweiterung*, Gaertner pa *Homogenisierung*, bi sam prevedel kot selektivna integracija. Pri tem se opiram na Aleido Assmann, ki se v svoji knjigi *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur* (2013) zateka k istemu izrazu. Toda kar je še pomembneje, podobno kot Pollak tudi ona v tem postopku ne vidi samo združevanja, temveč enačenje. Skratka, tako kot v Avstriji po letu 1945 tudi v Sloveniji po letu 1991 pomemben del vojnih obeležij ne teži k oblikovanju skupne spominske pokrajine, temveč k združevanju in/ali enačenju različnih, v določenih primerih nezdružljivih skupin padlih. Ali po besedah Aleide Assmann, zavoljo poza-be in odpuščanja prihaja v tem primeru do integracije storilcev in žrtev.

Še več, v procesu nacionalizacije trpljenja se je ustvarila popolnoma nova izvor-na/konstitutivna travma. Po radikalni reviziji interpretacije druge svetovne vojne se dejavnosti domobrancev, lokalnih kolaborantov z okupatorskimi Italijani in Nemci dojemajo kot narodnoosvobodilne in herojske. Po mnenju slovenskih revizionistov kolaboracija (niti krivda zanjo) ne izvira iz političnega, moralnega ali ideološkega projekta kolaborantov, temveč iz komunizma, revolucije in odporniškega gibanja, ki so kolaborante spodbudili k oblikovanju »proti-gibanja«. Poleg zavzemanja za spremembe v zgodovinskih učbenikih so zagovorniki radikalne reinterpretacije druge svetovne vojne in časa po njej tej temi prispevali še celo vrsto drugih besedil – od zgodovinskih razprav, političnih komentarjev, novinarskih kolumn ..., nekateri pa so se priključili iniciativam za postavitvev spomenikov. In prav slednjim se posvečam v nadaljevanju.

Avstrija

Slovenija

Politika in tekstualnost nove spomske pokrajine

V okviru tega me zanima predvsem njihova sporočilnost, in to vse od vklesanega besedila do uporabljenih simbolov, do umestitve v obstoječo spominsko pokrajino. Pri tem izhajam iz ugotovitve, da so spomeniki domobrancem sestavni del tiste politike preteklosti, ki smrt in dogodke, ki so jo povzročili, izvzema/iztrga iz širšega vojnega dogajanja v Sloveniji in okoli nje. Povojne usmrtitve domobrancev na ta način lahko nastopajo kot zločini brez primere, spomin nanje pa sestavni konstitutivni del ekskluzivne nacionalne travme. Poleg tega pobudniki novih spomenikov s premišljenim sprevračanjem vlog žrtev in storilcev ne reinterpretirajo samo vloge kolaboracije, temveč tudi pomen in vlogo odporniškega gibanja. Skratka, novi spomeniki utrjujejo interpretacijo »državljske vojne« in se izogibajo razpravi o boju med odporniškimi gibanjem na eni strani ter okupacijskimi silami in njihovimi lokalnimi kolaboranti na drugi.

Poglejmo si nekaj primerov. Kot navajam že v uvodu, se na tem mestu osredotočam na primere, ki podpirajo tezo o integraciji. V nekaterih primerih prihaja celo do integracije spomina na vse »žrtve«: vojake, ki so padli v drugi svetovni vojni, pripadnike odporniškega gibanja in kolaborante. Najprej si pogledajmo primer podaljševanja, ki spominja na avstrijske spomenike. Razlika med dvodelnimi spomeniki, ki jih omenja Pollack, in triptihi v Sloveniji je v umestitvi spomenika v obstoječo spominsko pokrajino. Primere, kjer so spomske plošče dodane k obstoječemu spomeniku padlim v prvi svetovni vojni, je v Sloveniji mogoče najti le na pokopališčih, najpogosteje na fasadah župnijskih cerkva. Ker so sestavni del te instalacije običajno

tudi spomeniki, posvečeni župnijskim duhovnikom ali drugim lokalnim dostojanstvenikom, lahko govorimo o značilnih spominskih triptihih.

Sicer pa v slovenskem primeru pravzaprav ne moremo govoriti le o procesu sprevačanja vlog storilcev in žrtev. Ali natančneje, to velja le za prvi del te transformacije, ali za tiste redke primere, ko so lokalni duhovniki sledili navodilom cerkvenih oblasti, tj. Ljubljanske nadškofije, in omogočili oblikovanje enotne spomske pokrajine.²⁰ Zgoraj omenjeni triptih je že v samem začetku zamišljen kot integracija vseh, ki so po novem sploh lahko priznani kot žrtve. Tako imenovana etnizacija trpljenja (»Ethnisierung des Leidens«)²¹ v Sloveniji namreč ne poteka le preko integracije vseh žrtev, temveč tudi prek izključevanja ene skupine žrtev. V nekaterih primerih se dejansko srečujemo s protokolom/dejanjem/procesom v dveh korakih. Prvi korak je podoben avstrijski praksi, kjer so storilci prevedeni v žrtve. V Sloveniji temu sledi še drugi korak, kjer so resnične žrtve izključene ali celo spreobrnjene v storilce.

Temu primerna je tudi retorika lokalnih revizionistov, ki govori, da »Slovenci še vedno (živijo, op. p.) v totalitarnem sistemu.«²² Po mnenju avtorjev osrednje revizionistične revije *Zaveza* so bili partizani »rablji«, ki so izvajali »genocid«, zdaj pa blokirajo proces sprave. Z njihovega stališča je lanskoletni predlog, da bi postavili spomenik žrtvam vseh vojn, »samo nova manipulacija«,²³ resnično spravo pa bo mogoče doseči samo s postavitvijo spomenikov, posvečenih domobrancem.²⁴ Vse drugo je »laž«, »prevara« in ovira »v iskanju izgubljenega sočutja«.²⁵

Glede na to lahko tudi (in predvsem) v slovenskem primeru govorimo o selektivni amneziji oziroma nepripravljenosti slovenskih revizionistov na priznanje lastnih zločinov. Ali, kot bi dejala Aleida Assmann, revizionistična retorika ne vključuje niti žrtev domobrancev, kaj šele, da bi v preoblikovano spominsko pokrajino vključila tudi priznanje o sodelovanju s fašisti in nacisti. Po mnenju Assmannove gre pri tem za pasivno identiteto žrtve, ki temelji na nepriznavanju vsakršne soodgovornosti za storjene zločine. Še več, tovrstno samouprizarjanje vloge žrtve ne le beži pred odgovornostjo storilcev, temveč se izogiba vsakršni »politiki kesanja«.²⁶ Kar se je v Avstriji zgodilo kmalu po vojni in v Nemčiji konec sedemdesetih oziroma na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja, je bilo v Sloveniji, kakor tudi v drugih državah

²⁰ O teh zadevah je pravzaprav odločal že v času socializma ustanovljeni Umetnostni svet, ki je na začetku nasprotoval pritrjevanju domobranskih spominskih plošč na fasade pokopaliških kapelic. Po pisanju enega od lokalnih župnikov cerkev nikoli ni bila proti, da se tako imenovane »farne plošče« ... postavijo v bližino cerkva, na izbrano mesto«, vendar avtor hkrati poudari, da so se te na fasadah znašle »brez soglasja cerkve«. – Pavel Pibernik: »Problemi in izzivi ob varovanju kulturnih dobrin cerkva«. V: Cerkev v sedanjem svetu, zv. 36, št. 11–12. Ljubljana 2002, str. 238–239.

²¹ Jie-Hyun Lim: *Victimhood in Contested Memories: National Mourning and Accountability*. V: *Memory in a Global Age – Discourses, Practices and Trajectories*, Basingstoke 2010, str. 139

²² Vanja Kržan: Kdaj spravni spomenik? V: *Zaveza*, št. 92 (dalje Kržan, Kdaj spravni spomenik?), str. 65.

²³ Anton Drobnič: Izjava NZS, V: *Zaveza*, št. 92, str. 96.

²⁴ Kržan, Kdaj spravni spomenik?, str. 65.

²⁵ Jože Trontelj: V iskanju izgubljenega sočutja. V: *Zaveza*, št. 92, str. 72.

²⁶ Aleida Assmann: *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention*. München 2013 (dalje Assmann, *Das neue Unbehagen*), str. 148.

Vzhodnega bloka, mogoče srečati po koncu socializma. Kar v Nemčiji imenujejo »Engfuehrung des Gadaechnisses« (oženje spomina), je v Sloveniji mogoče poimenoovati kot zavestno amnezijo. Kultura samouprizarjanja vloge žrtve v Sloveniji torej ne temelji samo na reviziji, temveč na absolutnemu zanikanju zgodovinskih dejstev.

To je med drugim vidno tudi iz razprave o totalitarizmu, ki so jo, podobno kot v drugih delih vzhodne obale Evrope, sprožile resolucije in iniciative za izenačenje vseh totalitarizmov. Tudi v tem primeru se namreč srečamo s poudarjeno tematizacijo »dveh obdobj slovenske totalitarne preteklosti«²⁷ in potlačevanjem spomina na kolaboracijo z okupacijskimi režimi. Podobno kot v drugih državah pa je v tem procesu tudi v Sloveniji prišlo do spregleda judovskih žrtev oziroma predstavljanja holokavsta kot procesa, ki se na Slovence ne nanaša. Deportacija judovskih skupnosti kakor tudi pronacistična ideologija, vključno z antisemitizmom, so tako povsem spregledani. Res je sicer, da je poveličevanje vodje (Führerja) v slovenskem primeru zamenjalo poveličevanje »domovine« in »Boga«, toda odnos do Judov, ki se kaže v antisemitističnem sovražnem govoru, je ostal nespremenjen: »Židje nameravajo zaslužniti svet.«²⁸ Iz domobranske perspektive »so Židje omamili in podkupili partizane zato, da bi uničili slovenski narod, medtem ko je na strani slovenskih domobrancev stal nemški vojak, ki se je boril proti svetovnemu židovstvu.«²⁹ Podobno kot ponekod po Srednji Evropi se je strah pred »židovskim komunizmom« izrabljaj tudi v Sloveniji kot alibi za tipični krščanski antisemitizem slovenskih kolaborantov. Zato je iz slovenske perspektive trditev, da evropska kultura spomina ostaja razklana, veljavna le v tistem delu, ki se nanaša na primerjavo med stalinizmom in komunizmom. Antisemitizem kolaborantskega Vichyja, primer mesteca Jedwabne na Poljskem in uničenje judovskih skupnosti na severovzhodu Slovenije so povsem primerljivi. Razlika je v primerjavi Gulaga in Auschwitza, saj tudi slovenski revizionisti vztrajajo pri doslednem enačenju nacizma in komunizma.³⁰ Pri tem ne pomaga niti argumentacija avtoritete, kakršna je Jehuda Bauer, ki v svojem referenčnem predavanju »O primerjavah med nacistično Nemčijo in sovjetskim režimom« (»On Comparisons between Nazi Germany and the Soviet regime«) eksplicitno poudarja, da je »primerjanje ... zločinov nasilnega in pogosto morilskega zatiranja sovjetskega režima« ter »lokalnih komunističnih režimov

²⁷ Slovenski revizionisti ločijo dve obdobji »revolucionarnega nasilja« v Sloveniji. Prvo naj bi se začelo takoj po okupaciji leta 1941 in naj bi trajalo do sredine petdesetih let prejšnjega stoletja. »V drugi fazi, ki je nastopila takoj po tem in trajala vse do osamosvojitve, pa so ... bile kršitve človekovih pravic manj vidne in subtilnejše, saj se je represija iz taktičnih razlogov spremenila in izvajala na precej bolj prefinjen način.« (Damijana Kern: Odstiranje zamočanega. V: Zaveza 2014, št. 92, str. 87).

²⁸ Gregor Tomc, Doroteja Lešnik: Rdeče in črno : slovensko partizanstvo in domobranstvo. Ljubljana 1995, str. 123–124.

²⁹ Slovenski domobranci so še leta 1945 trdili, da so se »skupaj z Nemčijo pošteno borili proti največjemu sovražniku človeštva – komunizmu« ali »židovskemu komunizmu«. – Prav tam, str. 124.

³⁰ Gl. tudi Sandra Kalniete, ki v svoji avtobiografiji Mit Balschuhen im sibirischen Schnee. Die Geschichte meine Familie, ki je v nemščini izšla leta 2005, upravičeno trdi, da boj proti fašizmu ne sme zasenčiti ogromnega števila žrtev »razredne ideologije Sovjetske zveze«. Problematičen je drugi del njene argumentacije, ki namesto »konsenza spomina« (»Erinnerungskonsenses«) ponuja predvsem soočanje žrtev (»Opferkonkurrenz«) in boj za spomin (»Erinnerungskampf«). Tukaj po Assmann, Das neue Unbehagen, str. 160.

na Poljskem, Madžarskem, v Bolgariji, Vzhodni Nemčiji in na Češkoslovaškem ... s pomorom milijonov Evropejcev, ki so ga zagrešili nacisti in nacistični kolaboranti ... izkrivljanje zgodovine. Ne smemo pozabiti, da je tako imenovani 'Generalplan Ost', ki ga je v letih 1941–1943 razvila nacistična Nemčija, načrtoval uničenje 'kot takšno' – če uporabimo terminologijo Konvencije ZN o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida iz leta 1948 – treh baltskih narodov, Poljakov in Čehov (in Slovencev) s prisiljenim ponemčenjem, izgonom in deloma umorom; tega se potencialne bodoče žrtve seveda niso zavedale. Jude pa je bilo treba – kot skupnost v celoti – uničiti ne le v Evropi, temveč po vsem svetu ... Kar zadeva Sovjete, sami pri vsej svoji surovosti niso nikoli načrtovali uničenja etničnih in narodnostnih skupin kot takšnih.«³¹ Bauer poskuša pojasniti, da sta bila oba režima »totalitarna in hkrati drugačna. Večjo nevarnost človeštvu je predstavljala nacistična Nemčija, Vzhodno Evropo pa je osvobodila prav sovjetska armada«. Namigovanje, da »sta oba režima vojno začela na enak način in zato nosita enako odgovornost za smrt okoli petintridesetih milijonov ljudi samo v Evropi ... je popolno izkrivljenje zgodovine.« »Enačenje žrtev (obeh režimov, avtorjeva opomba) je potvarjanje resnice.«³²

Pri tem je zanimivo, da Bauer izpušča omembo Jugoslavije. Morda pa je tudi njega dejstvo, »da je sledila radikalno drugačnemu pristopu h gradnji socializma in komunizma od tistega v njenih vzhodnoevropskih sosedah«³³ napeljalo na misel, da je bil obračun s slovenskimi kolaboranti manj oster kot usmrnitev pripadnikov Vlasove vojske, in da je bilo trpljenje na Golem otoku manj boleče kot trpljenje v gulagu. Verjetno ne. Bauer se po vsej verjetnosti zaveda, da se je tako kot na Češkem in Slovaškem tudi v Jugoslaviji režim vzpostavil predvsem na podlagi implicitnega soglasja večine. Ali, kot bi dejala Slavenka Drakulić, večina je »ohranjala distanco do politike, toda vseeno sprejela partijsko knjižico, saj se je tako lažje prišlo do stanovanja, avta, letnega dopusta ...«. ³⁴ Še bolj pa je v tej povezavi zanimiva njena trditev, da je za razumevanje komunizma najpomembnejše tisto, kar ni vidno. Ali še natančneje, tisto, kar ni BILO vidno. Poleg omejevanja osnovnih političnih pravic je šlo tudi za problem dvoličnosti, klientelizma, korupcije, nesposobnosti, vse slabše uspešnosti ljudi na vodilnih položajih ter pomanjkanja individualizma, kar je bil po mnenju Drakulićeve »najhujši greh, ki ga je bilo mogoče zagrešiti v komunističnem sistemu«. ³⁵

Natanko to pa je eno ključnih izhodišč za razumevanje transformacije kulture spomina v nekdanjih socialističnih državah. Zgoraj opisani postopek podaljševanja – integracije – izključevanja namreč prav tako ne prenese nikakršnega individualizma.

³¹ Povzeto po Yehuda Bauer: »On Comparisons between Nazi Germany and the Soviet Regime« Dostopno na: <http://www.gedenkdienst.or.at/index.php?id=585>.

³² Prav tam. Pri tem kaže dodati, da slovenski revizionisti sistematično potlačujejo dejstvo, da so bili v očeh nacistične Nemčije Slovenci, pa tudi drugi Slovani, manj kot človeški. Dojemali so jih kot Untermenschen, njihova edina vloga pa naj bi bila delati kot sužnji za svoje nemške gospodarje.

³³ Leslie Holmes: Post-communism. An Introduction. Oxford 1997, str. 94–95.

³⁴ Drakulić, Basne o komunizmu, str. 43.

³⁵ Prav tam, str. 39.

Po tem, ko so izključili svoje žrtve ter žrtve fašistične in nacistične okupacije, revizionisti prikazujejo kolaborante in člane njihovih družin kot enotno skupino žrtev komunističnega terorja. V novi zgodovini druge svetovne vojne in obdobja »komunizma« se odpor proti okupacijskim silam razlaga kot »komunistična revolucija« in »vojna proti lastnemu ljudstvu«. ³⁶ Na ta način so v novo oblikovani skupnosti smrti vse žrtve druge svetovne vojne in povojnega obdobja prerazporejene v dve enotni skupini: eno, ki je bila poslana v »partijski pekel«, in drugo, ki uživa v »partijskih nebesih«. ³⁷ Poimenovanje nedvoumno sledi krščanskemu bogoslužju, ki se prav tako pojavlja na spomenikih domobrancem (*»počivaj v miru«, »pacem in domino«, »Jaz sem ustajenje in življenje«* ...). Toda še pomembnejša od tega sta (a) desubjektivizacija in (b) popoln spregled žrtev nacističnega in fašističnega terorja kakor tudi žrtev domobrancev. Če sploh, se slednje omenjajo zgolj kot »privilegirana avantgarda«. ³⁸ S tem se spomin na žrtve komunizma po besedah Charlesa Mayerja ogreva, spomin na žrtve nacizma, fašizma in lokalnih kolaborantov pa ohlaja. In kar je najpomembnejše, tako kot spomeniki partizanom, katerih avra počasi blede, tudi »žrtve«, ki jih predstavljajo spomeniki domobrancem, ne ustrezajo procesu individualne participacije na različnih ravneh družbe. Z namenom vzpostavitve nacionalne skupnosti je glavni element, ki povezuje tovrstna obeležja njihov implicitni ali eksplicitni politični pomen. Čeprav gre za sezname imen umrlih, si te spomenike prisvajajo, lastijo, jih izrabljajo ali/in instrumentalizirajo osebe, ki niso njihovi bližnji sorodniki ali prijatelji. Tem smrtim se pripisuje večji pomen kot posameznim žrtvam. S tem ko ustvarjajo večje travme, postanejo javni problem. Tudi zato na strani sorodnikov ni mogoče najti posameznikov, saj ti prav tako izgubijo nadzor nad žalovanjem in spominskimi praksami. ³⁹

Poleg tega v slovenski kulturi spomina trenutno ni »politike obžalovanja« (Jeffrey Olick) in resnične izmenjave spominov, le soočenje žrtev (Opferkonkurrenz). Glede na to lahko govorimo o »dehistoriziranem zgodovinpisju«, ki po mnenju Jacquesa Rancierja ni sposobno določiti resničnosti nekega dogodka. ⁴⁰ Zgodovinarji, ki nasprotujejo opisani reviziji in predelavi storilcev v žrtve, imajo namreč težavo z dokazovanjem resničnosti določenega dogodka/procesa. Ali, kot bi dejal Ranciere, nezmožni so zavriniti trditev, da se neki dogodek ni zgodil, in sicer samo zato, ker ga revizionistična interpretacija derealizira. ⁴¹ Izjemno negativna interpretacija odpora izhaja prav iz tega interpretacijskega modela. Še več, s tem ko ga prevrednoti v državljansko vojno in partijski pekel, ga slovenski revizionizem razgradi na realizem

³⁶ Jože Dežman: Slovenija – razpad tabujev titoizma in tranzicijska pravičnost. V: Odstiranje zamolčanega. Ljubljana 2013, str. 44–48.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Andreja Valič Zver: Kraljestvo senc. V: Odstiranje zamolčanega, Ljubljana 2013 str. 11.

³⁹ Gl. tudi Peter Jan Margry, Cristina Sanchez-Carretero: Grassroots Memorials. The Politics of Memorializing Traumatic Deaths. New York-Oxford 2011.

⁴⁰ Jaques Rancière: Über den Nihilismus in der Politik. V: Politik der Wahrheit, Dunaj 1997 (dalje Rancière Über den Nihilismus), str. 130.

⁴¹ Prav tam, str. 131,

»politike mogočega«, ki jo je po Rancierju treba jemati resno, saj ni odraz resničnega, temveč mogočega, vrste realizma, ki je sprožila lov na »neobstoječe subjekte«. Takšno stališče ima težave z resničnim. Ali, kot pravi Ranciere, je bolno od resničnega.⁴²

Ta bolezen se odraža skozi dva med seboj neločljivo povezana simptoma. Prvi se kaže kot izključitev resničnega, drugi pa ni nič drugega kot sam revizionizem, revizionizem, ki razglša, da tisto, kar ni mogoče, tudi ni resnično. Svoje poskuse dokazovanja nemožnosti napak na strani kolaborantov s fašisti in nacisti njena slovenska različica utemeljuje s trditvijo, da »ni mogoče, da bi lahko bila polovica slovenskega naroda živela v zmoti«. Namesto tega se je pred komunistično nevarnostjo zateklo pod varno okrilje okupatorskega nacističnega režima. Zadnje poglavje tega narativa se lahko bere skozi ekstremne revizionistične glasove, ki poskušajo dejanja kolaborantov razglasiti za »narodnoosvobodilna in herojska«. Ti isti interpreti vsepočez enačijo odporniško gibanje s komunizmom, kljub temu da je bilo manj kot deset odstotkov pripadnikov odporniškega gibanja dejansko komunistov.

Dvajset let po padcu socializma/komunizma ima del postkomunističnega zgodovino pisja (da politike niti ne omenjamo) v Sloveniji problem ne samo s pojmom resničnega, temveč tudi s pojmom resnice. Zato se strinjam z Normanom Gearsom, ki v zvezi z debato o holokavstu pravi: »Če ni resnice, ni pravice ... Če resnico v celoti relativizirajo ali ponotranjijo določen diskurz ali jezikovna igra ... končni besednjak, sredstvo za doseganje cilja, kulturno specifična prepričanja ali prakse upravičevanja, potem ni pravice. Žrtvam in tistim, ki nasprotujejo vsakršni domnevni krivici, je odvzeto še zadnje in pogosto najboljše orožje, to je, da povedo, kaj se je v resnici zgodilo. Lahko povedo le svojo zgodbo, kar pa je nekaj povsem drugega. Moralno in politično je torej sprejemljivo vse.«⁴³

Zaključek

Namesto običajnega povzemanja ugotovljenega sem se t odločil, da v sklepnem delu skušam odgovoriti na dve vprašanji:

Žal niti prvo (»Čemu se sploh obremenjevati z aktualno radikalno revizijo spomina?«) niti drugo (»Kaj sledi?«) ni pretirano izvirno, toda za našo razpravo ostajata obe še vedno najbolj pomembni.

Torej, čemu se sploh ukvarjamo z opisanim procesom?

Poleg tipičnega odgovora v smislu »če se ne bomo mi, se bo z njim (ne nujno dobro) ukvarjal kdo drug«, je tu še vprašanje moči, vpliva in posledic. Ljudje pogosto mislijo, da sta tako negacionizem kot historični revizionizem marginalni temi, za kateri se zanima zgolj »peščica provokatorjev«. Podobno kot Ranciere tudi sam menim, de je v resnici popolnoma drugače. V resnici predstavljata oba »problem za vse nas«,⁴⁴ saj znotraj procesa, ki ga spodbujata, pojem *možnost* izgubi svojo pluralnost.

⁴² Prav tam, str. 143.

⁴³ Norman Gears: Language, Truth and Justice. V: New Left Review 1995, št. 209, str. 110–135

⁴⁴ Ranciere, Über den Nihilismus, str. 124.

V interpretaciji revizionistov je *mogoče* skrčeno na *edino mogoče* (Ranciere). Podobno se je zgodilo s pomenom in vlogo metafore.

Sodeč po etimologiji besede (meta-pherein=prenos onkraj) so metafore besede ali besedne zveze, ki nam posredujejo pomene. Ali natančneje, metafore sporočajo neizrečene namene oziroma sporočila avtoric ali avtorjev, ki se k njim zatečejo. Razen tega pri metaforah ne gre samo za seznanitev s skritimi pomeni oziroma ilustracijo le-teh, temveč imajo metafore hevristično, tj. spoznavno funkcijo. Skratka, metafore nam lahko že znane stvari, dogodke in/ali procese predstavijo v drugi/novi luči oziroma nam odprejo novo perspektivo pri dojetju nekega procesa, pojava, razmerja. V nobenem primeru jih ne kaže razumeti samo v kontekstu avtoričine ali avtorjeve interpretacije, temveč upoštevati predvsem v okvirju semantičnega repertoarja področja/predmeta obravnave.

V revizionistični govorici pa metafore ne služijo jasnejši opredelitvi in s tem boljšemu razumevanju opisanega, temveč brišejo pomen posameznih pojmov. V revizionistični »politiki smrti« (Die Toten-Politik) pomen mrtvih ni vezan na njihovo materialnost, temveč na njihovo uporabnost v svetu živih. Ali, kot bi dejala Heidemarie Uhl, v aktualnem manipuliranju z zgodovino usode določene skupine mrtvih le-ta služi kot simbol za trpljenje celotnega naroda.

In kaj sledi?

Hkrati metafore, kot je »*temna plat meseca*«, ne predstavljajo mesta počitka za vse trpeče. Prav nasprotno, kar Heidemarie Uhl opredeli kot novi »vzhodnoevropski kult smrti«,⁴⁵ vključuje zgolj nove žrtve ali pa v najboljšem primeru predstavlja okvir za revizionistično tekmovanje v uprizarjanju vloge žrtve. Najnovejši slovenski primer te vrste je novi spomenik »mučenikom revolucije«, ki so ga postavili zagovorniki domobranstva kakih šestdeset kilometrov od slovenske prestolnice. V nedavno preoblikovanem spominskem parku na glavnem trgu v Grahovem (pri Cerknici) so partizani ter nekaj civilnih žrtev fašizma in nacizma, ki jih predstavlja že obstoječi spomenik na istem trgu, po novem simbolično prevedeni v storilce. Sodeč po napisu na spomeniku so izzvani kot »komunisti, bratje po rodu, tujci po misli«. Po drugi strani so kolaborantski domobranci predstavljeni kot pripadniki »slovenske narodne vojske«, ki čakajo, da bo novi »rod ... zdobil ... lažnivega molka okove« in jim povrnil »ukradeno čast in resnico«.

Govorica, ki jo srečamo v tem primeru, sledi siceršnji govorici večine domobranskih spomenikov, ki predstavljajo »žrtve komunističnega nasilja«. Gre za zmes arhaičnega, z metaforami prešitega poziva za radikalno v preteklost in prihodnost usmerjeno reinterpretacijo zgodovine. Kar se je začelo kot konflikt dveh interpretacij druge svetovne vojne, se je sprevrglo v bojišče interpretacij, na katerem si je mogoče krepiti politično moč. Pri preoblikovanju slovenske narodne identitete, ki je »posredovana skozi intenzivno moralno, politično in intelektualno dojetje«, je

⁴⁵ Heidemarie Uhl: Totenkult und politisches Gedächtnis in Ex-Jugoslawien, rokopis. 2008, str. 7.

skupnostno in individualno iskanje legitimizacije postalo del političnega napenjanja mišic, v katerem se interpretacija preteklosti prelevi v politiko zgodovine. Zato se strinjam z Ianom Buruma, ki je prolog k svoji zadnji knjigi sklenil s trditvijo, da so »napačne interpretacije preteklosti nevarnejše od nevednosti«. ⁴⁶ Buruma prav tako poudari, da čeprav so si po letu 1945 »ljudje obupano želeli vrniti v svet, kakršnega so poznali pred nacistično okupacijo, ta svet nikakor ni mogel biti več isti«. ⁴⁷ Ne zavoljo pošastne statistike vojne, temveč zato, ker sta »umor in lakota« hodila z roko v roki z »nenehno degradacijo in poniževanjem«. ⁴⁸

Glede na to se prav tako strinjam s Katherine Verdery, ki pravi, da je (ali bi moral biti) postkomunistični spomin malce več kot samo izrezovanje odsekov iz časovnice in nato lepljenje obdobja pred komunizmom na sedanost in prihodnost kot resnične ali avtentične poti naroda. Zgodovinpisje ne deluje ločeno od obče družbe, temveč predstavlja družbeno prakso, ki je zapletena, bodisi harmonizirana bodisi neskladna. Zato v danem sistemu postkomunističnih (re)interpretacij ni treba nujno poznati vseh vidikov resnice, da bi bili sposobni prepoznati revizionistično laž. ⁴⁹

Oto Luthar

RENAMING AND EXCLUSION AS AN INTEGRAL PART OF THE POST-COMMUNIST
CULTURE OF MEMORY IN SLOVENIA

S U M M A R Y

The author focuses on (what is for now) the last stage of the reinterpretation of the memory of World War II in Slovenia. If the period between 1992 and 2012 involved especially an attempt to balance the memory landscape, in the last two years we can follow an even more radical reinterpretation of the responsibility and guilt for the civil war. More precisely, if the last two decades were characterised (also) by a clearly expressed ambition to unite all of the casualties of war in a joint undifferentiated group of fatalities, in the first half of 2014 we saw a final recasting of the roles of the perpetrators.

With the erection of the most recent monument to the fallen and killed members of the Home Guard in Cerknica, the Partisans, systematically equated with communists by the revisionist literature and populist politics in the last decade, were translated into perpetrators. At the same time this monument translates the Home Guard members, which also formally became a part of the Nazi coalition with their oath to Hitler, into victims and members of the »national army«.

In his analysis of this phenomenon the author refers to a similar topic, explored by Dubravka Ugrešić, who almost twenty years ago established that the »Easterners ... are most sensitive about two things: community and the past«, and discovered, similarly as the Russian writer Svetlana Aleksijevič in her book *Vremia second-hand: Konec Krasnogo človeka*, that we Slovenians have something in common with the other Slavs: »A peculiar attitude towards death«. Similarly as Aleksijevič, the author of the following text establishes that the interpretative model even more than twenty years after the fall of communism/socialism remains completely identical. Similarly as in Russia, in Slovenia in the beginning of the 21st century nobody feels/presents himself/defends himself as a perpetrator, or, even less so, as an

⁴⁶ Ian Buruma: *Year Zero. A History of 1945*. London 2013, str. 10.

⁴⁷ Prav tam, str. 7–8.

⁴⁸ Prav tam, str. 79.

⁴⁹ Zaključno misel dolgujem Vladimirju Petroviću in njegovemu prispevku: *From Revisionism to 'Revisionism'. Legal Limits to Historical Interpretation. V: The Past in the Making, Recent History Revisions and Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. Budapest 2008, str. 17–37.

active supporter of the regime. Everyone, even the former communists, presents themselves as victims.

In the interpretation of the initiators of the Cerknica memorial, neither collaboration (nor the responsibility for it) stem from the political, moral or ideological project of the collaborators, but from communism, revolution and resistance movement, which encouraged the collaborators to form an »anti-movement«.

According to the author this is a thoughtful recasting of the roles of victims and perpetrators, which does not only reinterpret the role of collaboration, but also the importance and role of the resistance movement. In short, the new monuments strengthen the interpretation of the »civil war« and avoid the discussion about the struggle between the resistance movement on one hand and the occupation forces and its local collaborators on the other hand. Judging from the inscription on the monument to the »martyrs« in Cerknica, collaboration was provoked by »the communists, brothers in blood and strangers in thought«. Furthermore, this time the Home Guard collaborators are for the first time presented as members of the »Slovenian National Army«, waiting for the »new generation« to restore their »stolen honour and truth«. In short, what began as a conflict between two interpretations of World War II has turned into conflicting interpretations and systematic transformation of the identity of its protagonists.

Literatura

- Alexievich, Svetlana (2013): *Seconhand-Zeit. Leben auf den Truemmern des Sozialismus*, Hanser, Berlin.
- Assmann, Aleida (2013): *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention*, Beck Verlag, München.
- Bauer, Yehuda: »On Comparisons between Nazi Germany and the Soviet Regime«, <http://www.gedenkdiens.or.at/index.php?id=585>.
- Buruma, Ian (2013): *Year Zero. A History of 1945*, Atlantic Books, London.
- Cochran D. Mathew in Beaudry C. Mary (2006): »Material Culture Studies and Historical Archaeology«. V: Hicks, Dan in Beaudry C. Mary (ur.) *The Cambridge Companion to Historical Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Holmes, Leslie (1997): *Post-communism. An Introduction*, Polity Press, Oxford.
- Drakulić, Slavenka (2011): *Basne o komunizmu*, Rende, Beograd.
- Dežman, Jože (2013): *Slovenija – razpad tabujev titoizma in tranzicijska pravičnost*. V: Hančič, Damjan, Jenuš, Gregor in Strajnar, Neža: *Odstiranje zamolčanega*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana.
- Drobnič, Anton (2014): *Izjava NZS : O predlaganem spomeniku žrtvam vseh voj*. V: *Zaveza 2014*, št. 92.
- Gears, Norman (1995): »Language, Truth and Justice«, *New Left Review*, št. 209.
- Gaertner, Reihold (1996): *Kriegsdenkmäler aus dem Zweiten Weltkrieg in Oesterreich*. V: Walter Manoschek (ur.) *Die Wehrmacht im Rassenkrieg. Der Vernichtungskrieg hinter der Front*, Picus Verlag, Wien.
- Grimbert, Philippe (2007): *Secret*. Portobello Books.
- Harvey, Karen (2009): *History and material culture : a student's guide to approaching alternative sources*. Routledge, London ; New York.
- Kern, Damjana (2014): *Odstiranje zamolčanega*. V: *Zaveza 2014*, št. 92.
- Kržan, Vanja (2014): *Kdaj spravi spomenik?* V: *Zaveza 2014*, št. 92.
- LaCapra, Dominick (2001): *Writing History, Writing Trauma*, John Hopkins University Press.
- LaCapra, Dominick (2003): *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Oxford, Blackwell Publishing.
- Lešnik, Doroteja, Tomc. Gregor (1995): *Rdeče in črno : slovensko partizanstvo in domobranstvo*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče.
- Lim, Jie-Hyun (2010): »Victimhood in Contested Memories: National Mourning and Accountability« in Assmann, Aleida/ Conrad, Sebastian (izd.), *Memory in a Global Age – Discourses, Practices and Trajectories*, Houndmills, Basingstoke.

- Luthar, Oto (2012): »Forgetting does (not) hurt. Historical revisionism in post-socialist Slovenia«. V: Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity, Routledge – Taylor & Francis, Abingdon.
- Martin, Ann Smart (1997): »Shaping the Field: The Multidisciplinary Perspectives of Material Culture«. V: Martin, Ann Smart in Garrison I. Ritchie (ur.), American Material Culture: the Shape of the Field.
- Miller, Daniel and Tilley, Christopher (1996): »Editorial«. V: Journal of Material Culture št. 1 marec 1996.
- Osborne S. Brian, (2001): »Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in Its Place«, na: www.metropolis.net.
- Petrović, Vladimir (2008): »From Revisionism to 'Revisionism'. Legal Limits to Historical Interpretation«. V: Kopeček, Michal (ur.), The Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989, CEU Press, Budimpešta – New York.
- Pibernik, Pavel (2002): »Problemi in izzivi ob varovanju kulturnih dobrin cerkva«. V: Cerkev v sedanjem svetu, zv. 36, št. 11–12, Ljubljana.
- Rancière, Jaques (1997): »Über den Nihilismus in der Politik«. V: Riha, Rado, Politik der Wahrheit, Turia + Kant, Dunaj.
- Trontelj, Jože (2014): V iskanju izgubljenega sočutja. V: Zaveza 2014, št. 92.
- Ugrešić, Dubravka (1996): Kultura laži, Arkzin, Zagreb.
- Uhl, Heidemarie (2008): »Totenkult und politisches Gedächtnis in Ex-Jugoslawien«, rokopis.
- Valič Zver, Andreja (2013): »Kraljestvo senc«. V: Hančič, Damjan, Jenuš, Gregor, Rajnar, Neža (ur.), 2013, Odstranjevanje zamolčanega, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana.